

ODGOVORNO &
SOLIDARNO
Građani pružamo inicijativu

fond za
aktivno građanstvo

PREDUZETNIŠTVO OSOBA S INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

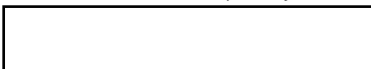
IZVJEŠTAJ

Ministarstvo
javne uprave

Ovaj Izvještaj izrađen je u okviru projekta „Podržimo preduzetništvo osoba s invaliditetom”, podržan u okviru programa „Odgovorno i solidarno: građani preuzimaju inicijativu” koji realizuje **Fond za aktivno građanstvo – fAKT**, u partnerstvu sa nevladinim organizacijama **Udruženje roditelja djece sa teškoćama u razvoju**, „Zračak nade” i **Aktivna zona**, uz finansijsku podršku Evropske Unije i kofinansiranje Ministarstva javne uprave.

Sadržaj u ovom Izvještaju predstavlja isključivu odgovornost autora i Inicijative mladih s invaliditetom Boke (IMI Boke) i ni na koji način ne odražava stavove Evropske unije i Ministarstva javne uprave.

**Preduzetništvo osoba s invaliditetom
u Crnoj Gori
IZVJEŠTAJ**

Izdavač:

Inicijativa mladih s invaliditetom Boke (I MI Boke)

Stari grad br. 454, 85330 Kotor

+382 68 022 803

info@imiboke.me

<https://imiboke.me/>

Za izdavača:

Miroslava-Mima Ivanović

Autorka:

Miroslava-Mima Ivanović

Istraživačice:

Ana Novaković-Kečina

Snežana Kaščelan

Saradnica:

Kristina Rajković

Dizajn:

Studio Fler

Štampa:

Studio Mouse

Tiraž:

80 kom

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
1 UVOD	7
2 PRAVNI OKVIR	9
2.1. Međunarodnopravni okvir	9
2.2. Crnogorski pravni okvir	12
3 ISTRAŽIVANJE O SITUACIJI U PRAKSI SA NADLEŽNIM INSTITUCIJAMA I OSI	14
3.1. Metodologija Istraživanja	14
3.2. Rezultati Istraživanja	15
3.2.1. Rezultati Istraživanja o podršci institucija za preduzetništvo OSI	15
3.2.2. Rezultati Istraživanja s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa	18
3.2.2.1. Struktura uzorka	19
3.2.2.2. Trenutno samozaposlene OSI	23
3.2.2.3. Žene s invaliditetom koje su u prošlosti vodile sopstveni biznis	24
3.2.2.4. Dostupnost informacija i podrške OSI pri pokretanju, vođenju i razvoju sopstvenog biznisa	27
3.2.2.5. OSI bez iskustva u preduzetništvu	32
3.2.2.6. Zaključci i preporuke OSI	35
4 ZAKLJUČCI I PREPORUKE	37
5 LITERATURA I REFERENCE	39

PREDGOVOR

Upravo se kroz učestalost učešća neke grupe u privrednim i ekonomskim procesima, vidi njeno istinsko (ne)učesće u društvenom životu jedne zajednice. To **učesće se najbolje ogleda u oblasti rada i zapošljavanja**. „Pravo na rad u sebi sadrži, pored prava slobode rada (slobode izbora zanimanja) i pravo jednakosti šansi i postupanja u zapošljavanju i na radu, koji su međusobno tijesno povezani, a zajednički podrazumijevaju i pravo na dostojanstvo rada, nasuprot diskriminaciji i prinudnom radu“.¹ U **slobodu izbora zanimanja** se, osim samog izbora profesije i vrste posla, **ubraja** i sloboda izbora poslodavca, te samim tim **sloboda pojedinca/ke da se angažuje u ulozi poslodavca**. Stoga se ovo pravo **garantuje** građanima/kama **međunarodnim pravom, ustavima država i drugim nacionalnim propisima**.

Kako bi se nacionalne i lokalne privrede osnažile, **javne vlasti razvijaju brojne podsticajne mjere i programe za razvoj preduzetništva građana/ki**. Radi omogućavanja ravnopravnog pristupa ovim programima, za mnoge marginalizovane grupe se pružaju različiti vidovi afirmativnih akcija. U jednu od najmarginalizovanijih grupa svakako spadaju **osobe s invaliditetom** (u daljem tekstu: OSI).

Međutim, **za OSI se najčešće pružaju programi podrške za pronalaženje i održavanje zaposlenja, ali ne i za pokretanje sopstvenog biznisa**. Ovo iz razloga što se OSI ne vide kao pokretači/e na tržištu rada, već čak kao grupa koja nema dovoljno znanja i vještina da na otvorenom tržištu rada nađe zaposlenje, zbog čega se kreiraju posebni programi za podsticaj njihove zapošljivosti. Nažalost, tačno je, da zbog brojnih barijera u oblasti obrazovanja, OSI često imaju manjak znanja i vještina u odnosu na osobe bez invaliditeta, ali **ima i onih OSI koje**

---

1 Branko A. Lubarda, Socijalna prava i dostojanstvo na radu; Pravni život, Beograd, 2013, str. 414-415;

imaju preduzetnički duh, biznis ideje i sposobnosti, koje su nekad i veće nego kod većine osoba bez invaliditeta.

Međutim, čak se ni ovim OSI ne daje dovoljna podrška za uspostavljanje i unaprjeđenje njihovog biznisa, jer su **opšti programi podrške preduzetništvu često opterećeni brojnim barijerama** (npr. nepristupačnost informacija, fizička nepristupačnost nadležnih institucija, nefleksibilnost procesa prijavljivanja za podršku i izvještavanja o njenom korišćenju, i dr.). Sa druge strane, uzimajući u obzir uvriježene predrasude prema sposobnostima OSI za samozapošljavanje i ponudu zaposlenja drugima, **posebni programi podsticanja preduzetništva ove grupe**, koji bi bili prilagodljivi individualnim potrebama preduzetnika/ca s invaliditetom, **se rijetko uvode.**

U Crnoj Gori se pitanju podsticanja preduzetništva OSI uopšte ne pristupa na adekvatan način, kako od strane organizacija OSI, tako još više od strane nadležnih institucija. **Do sada ova tema nije bila pokrenuta niti istraživana**, te se stoga prvo moralo pristupiti prikupljanju i analizi podataka. Kako je ovo **prvi put u Crnoj Gori da se prikupljaju podaci o (ne)postojanju uslova za samozapošljavanje OSI**, ovom zadatku se trebalo pristupiti sa dva aspekta. Podaci su, naime, prikupljeni od nadležnih institucija i od OSI. Na osnovu prikupljenih i analiziranih podataka, i njihovim upoređivanjem sa propisanim obavezama, pristupilo se izradi preporuka za donosioceljeljke odluka.

U ovom Izvještaju je dat pregled **međunarodnih i domaćih pravnih obaveza** nacionalnih i lokalnih javnih vlasti da podstiču i obezbjeđe ravnopravan pristup OSI samozapošljavanju, **podaci o stanju na terenu** dobijeni putem Istraživanja o podršci institucija za preduzetništvo OSI i Istraživanja s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa, kao i **glavne preporuke** za unaprjeđenje mogućnosti za preduzetništvo OSI.

1 UVOD

OSI čine 11% opšte populacije Crne Gore.² Javne vlasti su počele intenzivnije da se bave uključivanjem ove grupe u opšte društvene tokove započinjanjem procesa pridruživanjem Crne Gore Evropskoj uniji. Kako bi ijedan/na pojedinac/ka, bez obzira ima li invaliditet ili ne, mogao/la da iole dostojanstveno živi, mora se uključiti **u oblast rada i zapošljavanja**. Upravo je ovo bila oblast u kojoj se donio **prvi lex specialis** o pravima OSI.

Crna Gora je 2008. godine donijela **Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom**³ i njime poslodavcima OSI zagarantovala mnoge povlastice (subvencije) za zapošljavanje ove grupe. Radi prikupljanja sredstava i isplate subvencija poslodavcima OSI **u okviru Zavoda za zapošljavanje Crne Gore** iste godine je osnovan **Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom**. Iako ovaj Fond pruža značajnu finansijsku podršku poslodavcima OSI i projektima NVO, javnog i privatnog sektora u oblasti zapošljavanja OSI, njegovim sredstvima se **ne pristupa rješenu problema nezaposlenosti OSI podstičući ih da budu poslodavci/teljke, već samo zaposleni/e**.

Ovaj izostanak podrške OSI za uspostavljanje i razvoj njihovih biznisa odslikava **i dalje jake predrasude prema potencijalima i mogućnostima ove grupe**. OSI se **ne posmatraju kao lideri/ke, rukovodioci/teljke, poslodavci/ke, već kao osobe kojim poslodavci/ke žele i mogu zaposliti isključivo uz dodatne podsticaje države**. Sa druge strane, nedostatak odgovarajuće podrške i uslova za preduzetništvo OSI uzrokuje specifičnu **pasivnost i nizak nivo preduzimljivosti ove grupe**. Ovo dalje vodi

---

2 Zavod za statistiku Crne Gore (2011), *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori*, dostupno na: <http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/Smetnje%20u%20obavljenju%20svakodnevnih%20aktivnosti%20popis%202011.pdf>

3 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 049/08 od 15.08.2008, 073/10 od 10.12.2010, 039/11 od 04.08.2011, 055/16 od 17.08.2016);

ka nedostatku ambicije i tendencije čekanja na posao umjesto pokretanja sopstvenog i stvaranja (poslovnih) prilika za sebe i druge.

S obzirom da je budžet Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom 2022. godine iznosio 16.371.122,07€⁴, **oblast zapošljavanja OSI je jedna od rijetkih za koju se ne može reći da ne postoji nedostatak novca kao razlog nepoboljšanja položaja ove grupe.** Pored toga, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, Investiciono-razvojni fond Crne Gore i mnoge lokalne samouprave raspolažu sa već razrađenim procedurama podrške osobama bez invaliditeta da svoje biznis ideje realizuju u praksi. Stoga je neophodno **uvezati sve nadležne institucije** i iskoristiti raspoložive finansijske resurse za podsticanje samozapošljavanja OSI na način koji je njima najpotrebniji.

S obzirom da se ovim pitanjem još niko u Crnoj Gori nije pozabavio na adekvatan način, I MI Boke je odlučila da sprovede projekat „**Podržimo preduzetništvo osoba s invaliditetom**”, koji finansira **Fond za aktivno građanstvo - fAKT** u okviru programa „**Odgovorno i solidarno: građani preuzimaju inicijativu**”, finansiranog od strane **Evropske unije** i **Ministarstva javne uprave**. U okviru ovog projekta smo, između ostalog, sproveli Istraživanje o podršci institucija za preduzetništvo OSI i Istraživanje s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa. Prikupljeni podaci su nam poslužili da dobijemo **jasnu sliku o ključnim nedostacima i potrebnim koracima u pogledu uspostavljanja i razvoja podrške preduzetništvu OSI u Crnoj Gori.** Nadamo se da će ovaj Izvještaj obezbjediti neophodne podatke svim zainteresovanim stranama za aktivno i preduzimljivo uključivanje OSI u rješavanje problema njihove nezaposlenosti.

---

4 Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Izvještaj o radu za 2022. godinu*, strana 43, dostupno na: <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2023/04/Izvje%C5%A1taj-o-radu-ZZZCG-za-2022.-godinu-1.pdf>;

2 PRAVNI OKVIR

2.1 Međunarodnopravni okvir

Konvencija UN-a o pravima OSI je prvi pravno obavezujući međunarodni dokument, koji propisuje mjere i aktivnosti koje države moraju da sprovedu kako bi osigurale de jure i de facto ravnopravnost OSI. Ove mjere i aktivnosti Konvencija podiže na **nivo ljudskih prava OSI**. U osnovna načela ove Konvencije se ubrajaju **nediskriminacija, puno i efektivno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života, jednakost mogućnosti i pristupačnost**,⁵ koja se moraju poštovati pri tumačenju i primjeni svih odredbi Konvencije, uključujući i **član 27** kojim se garantuje **ravnopravnost OSI u oblasti rada i zapošljavanja**.

U članu 27 Konvencija garantuje pravo OSI „*da zarađuju za život obavljajući posao koji su slobodno odabrali (...) i u radnom okruženju koji su otvoreni, inkluzivni i pristupačni za osobe sa invaliditetom*”.⁶ U tom smislu, ona obavezuje države potpisnice, među kojima je i Crna Gora od 2009. godine, da preduzmu neophodne mjere i korake „*uključujući zakonsku regulativu, usmjerenih, između ostalog, na (...) Promovisanje mogućnosti za samozapošljavanje, preduzetništvo, razvoj kooperativa i pokretanje sopstvenog biznisa*”⁷ OSI.

Uzimajući u vidu potrebu tumačenja odredaba Konvencije u skladu sa njenim načelima, citirane odredbe člana 27 ne podrazumjevaju

---

5 Član 3 tačka b, c, e i f Zakona o o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom sa opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. [02/09](#) od 27.07.2009);

6 *Ibid*, član 27 stav 1;

7 *Ibid*, član 27 stav 1 tačka f;

samo „*promovisanje mogućnosti za samozapošljavanje*”, već i stvaranje tih mogućnosti, koje moraju biti jednako dostupne i pristupačne OSI, kao i osobama bez invaliditeta. U tom smislu **države potpisnice** Konvencije su **dužne da obezbjede da postojeći programi podrške za uspostavljanje i razvoj preduzetništva budu potpuno pristupačni i dostupni OSI, koje treba da imaju jednake mogućnosti kao i osobe bez invaliditeta da puno i efektivno učestvuju i budu uključene u njih, bez diskriminacije po osnovu invalidnosti**. Sve navedeno mora biti **propisano kao standard** zakonima i drugim propisima, kojima se garantuje podrška za samozapošljavanje.

Međutim, čak i OSI, kojima propisani standardi ne obezbjeđuju uživanje nediskriminacije, punog i efektivnog učešća i uključenosti, jednakih mogućnosti i pristupačnosti u programima podrške preduzetništvu, ne može se uvijek uskratiti dodatna neophodna podrška. Naime, **ukoliko je nekim OSI potrebna veća podrška za pokretanje sopstvenog biznisa** (npr. obezbjeđivanje pristupačnog kancelarijskog prostora, asistivne tehnologije, dodatne personalne asistencije, pristupačnih vozila i dr.) **od one koja je propisana** zakonima i drugim propisima o pružanju podrške za samozapošljavanje OSI, tim OSI **treba obezbjediti dodatnu podršku**, shodno Konvenciji.

Ovo podrazumjeva **obezbjeđivanje razumnih adaptacija**, koje predstavljaju „*neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmjeran ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se licima sa invaliditetom garantovalo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na jednakim osnovama.*”⁸ „*Razumne adaptacije nastoje da postignu pravičnost za pojedinca/ku, u smislu da su nediskriminacija i jednakost osigurane, uzimajući u obzir dostojanstvo, autonomiju i izbor pojedinca/ke.*”⁹ **Neobezbjeđivanje razumnih adaptacija Konvencija u članu 2 stavu 3¹⁰ prepoznaje kao jedan od najvažnijih oblika diskriminacije po osnovu**

---

8 *Ibid*, član 2 stav 4;

9 Komitet UN-a za prava OSI, *Opšti komentar na član 9*, paragraf 26;

10 „*Diskriminacija po osnovu invalidnosti*” znači svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje po osnovu invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili spovođenja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u oblastima politike, ekonomije, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti. Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnih adaptacija;

invalidnosti, radi čijeg ukidanja države potpisnice imaju obavezu preduzimanja svih neophodnih mjera i koraka.¹¹

Radi lakšeg obezbjeđivanja razumnih adaptacija, **države potpisnice** Konvencije **moгу omogućavati posebne programe podrške za samozapošljavanje, preduzetništvo, razvoj kooperativa i pokretanje sopstvenog biznisa OSI**. Međutim, obezbjeđivanje ovakvih programa ne oslobađa državu potpisnicu obaveze da opšte programe podrške učini pristupačnim za OSI. Ovo u praksi znači da **opšti i posebni programi podrške za samozapošljavanje moraju podrazumjevati fleksibilnost i lako prilagođavanje individualnim potrebama OSI**, počevši od formata u kojima se informacije o dostupnim programima podrške pružaju (elektronski, zvučni, lako razumljiv format, Brajevo pismo, znakovni jezik i dr.), pa sve do vrste i obima podrške koju treba pružiti OSI za uspostavljanje i razvoj preduzetništva (različite vrste i iznosi finansijske podrške, administrativno-tehnička podrška, mentorstvo i dr.). Pritom, shodno članu 4 stavu 3 Konvencije¹², **u razvoj i sprovođenje opštih i posebnih programa podrške preduzetništvu, države potpisnice moraju uključiti predstavnike/ce OSI i njihovih organizacija**.

Konvencija UN-a o pravima OSI je prvi međunarodnopravni dokument, koji preduzimanje navedenih mjera i koraka od strane država potpisnica za omogućavanje samozapošljavanja, preduzetništva, razvoja kooperativa i pokretanja sopstvenog biznisa OSI podiže na nivo ljudskih prava. U tom smislu, **nesprovođenje citiranih odredbi Konvencije predstavlja kršenje ljudskih prava OSI** od strane država potpisnica.

11 Član 5 stav 3 Zakona o o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom sa opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. [02/09](#) od 27.07.2009);

12 „Prilikom razvoja i sprovođenja politike i zakonodavstva usmjerenih na primjenu ove Konvencije, kao i drugim procesima donošenja odluka o pitanjima koja se neposredno tiču lica sa invaliditetom, države potpisnice će to činiti uz bliske konsultacije i aktivno učešće lica sa invaliditetom, uključujući djecu sa invaliditetom, kroz organizacije koje ih predstavljaju i zastupaju.”;

2.2 Crnogorski pravni okvir

Shodno Ustavu Crne Gore,¹³ **Konvencija UN-a o pravima OSI** je sastavni dio crnogorskog pravnog sistema i **ima primat u primjeni u odnosu na domaće zakonodavstvo**, kada odnose uređuje drukčije od njega. Shodno tome, kad god nadležne državne i lokalne institucije ne preduzmu sve potrebne mjere da se stvore uslovi da se sve iz prethodnog podpoglavlja primjenjuje u praksi, **Crna Gora krši ljudska prava OSI**.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, u mjere aktivne politike zapošljavanja OSI, između ostalog, ubraja i **podršku samozapošljavanju pod povoljnijim uslovima**.¹⁴ Međutim, ovaj Zakon propisuje svega dvije mjere koje su upravo usmjerene na podršku samozapošljavanju OSI, ali koje se pružaju i radnim centrima, zaštitnim radionicama i zaštitnim pogonima.¹⁵ Ove dvije mjere aktivne politike zapošljavanja OSI obuhvataju: „*oslobađanje od plaćanja carine na uvoz specijalne opreme, uređaja, rezervnih djelova, instrumenata i potrošnog materijala za lica sa invaliditetom, pod uslovom da se ne proizvode u zemlji*” i „*oslobađanje od plaćanja poreza na dobit, srazmjerno broju zaposlenih lica sa invaliditetom u ukupnom broju zaposlenih kod poslodavca*”.¹⁶

Međutim, u ovom Zakonu **ne postoji ni jedna mjera** aktivne politike zapošljavanja, koja je **isključivo usmjerena na podršku samozapošljavanju OSI**. Ovo ne samo da predstavlja **kršenje ljudskih prava OSI** propisanih Konvencijom UN-a o pravima OSI, već i **nekoherentnost Zakonskog teksta**, koji ne razrađuje mjere aktivne politike zapošljavanja OSI koje sam propisuje.

Zakon o zabrani diskriminacije, u diskriminaciju ubraja „*svako pravno ili faktičko pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno*

---

13 Član 9 Ustava Crne Gore («Službeni list Crne Gore», br. 001/07 od 25.10.2007, 038/13 od 02.08.2013);

14 Član 11 tačka 4a Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 049/08 od 15.08.2008, 073/10 od 10.12.2010, 039/11 od 04.08.2011, 055/16 od 17.08.2016);

15 *Ibid*, član 35 stav 3 a u vezi sa stavom 2;

16 *Ibid*, član 35 stav 2;

propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na (...) invaliditetu".¹⁷ Ovaj Zakon dalje precizira da **diskriminacija OSI** „postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze.”¹⁸ Ovo se svakako odnosi i na ograničenja i nejednaki položaj, u kome se OSI nalaze u pogledu uspostavljanja i razvoja sopstvenog biznisa. S tim u vezi, može se zaključiti da **Zakon o zabrani diskriminacije pruža zaštitu OSI od diskriminacije u pristupu podršci za samozapošljavanje.**

Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, koji je lex specialis Zakona o zabrani diskriminacije, na još precizniji način **zabranjuje diskriminaciju OSI u pristupu samozapošljavanju.** Naime, u diskriminaciju po osnovu invaliditeta u oblasti profesionalne rehabilitacije, rada i zapošljavanja, ovaj Zakon ubraja i: „**ograničavanje pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju ili profesiji, članstvu u organizaciji radnika ili poslodavaca licu sa invaliditetom**”.¹⁹ Ova odredba **omogućava zaštitu od diskriminacije OSI** u svim slučajevima kada im nije pružena podrška za uspostavljanje i razvoj sopstvenog biznisa u skladu sa Konvencijom UN-a o pravima OSI.

Iako Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ne propisuje ni jednu mjeru koja se izričito odnosi na podsticanje samozapošljavanja OSI, **antidiskriminaciono zakonodavstvo Crne Gore garantuje adekvantnu zaštitu OSI od diskriminacije u pristupu samozapošljavanju.** Pored toga, **Konvencija UN-a o pravima OSI se mora neposredno primjenjivati na oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI**, te se na taj način mogu kompenzovati nedostaci Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom.

¹⁷ Član 2 stav 2 Zakona o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 018/14 od 11.04.2014, 042/17 od 30.06.2017);

¹⁸ *Ibid*, član 18 stav 2;

¹⁹ Član 22 tačka 2 Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom («Službeni list Crne Gore», br. 035/15 od 07.07.2015, 044/15 od 07.08.2015);

3 ISTRAŽIVANJE O SITUACIJI U PRAKSI SA NADLEŽNIM INSTITUCIJAMA I OSI

3.1 Metodologija Istraživanja

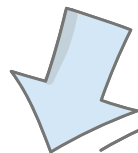
Predmet Istraživanja je bila **(ne)postojeća podrška** lokalnih i državnih **institucija za preduzetništvo OSI i podrška koja bi OSI bila neophodna** za uspostavljanje, razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa. S obzirom na kompleksnost predmeta Istraživanja korišćeno je više metoda prikupljanja i analize podataka. U tom smislu, sprovedena su **dva podistraživanja**, i to Istraživanje o podršci institucija za preduzetništvo OSI i Istraživanje s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa.

U okviru **Istraživanja o podršci institucija za preduzetništvo OSI** su prikupljeni i analizirani podaci o: vidovima podrške koju pružaju zainteresovanima za pokretanje i unaprjeđenje sopstvenog biznisa i uslovima za njeno dobijanje, specifičnim vidovima podrške koji su namijenjeni isključivo OSI, broju OSI koje su podržane u pokretanju i vođenju sopstvenog biznisa, i vidovima pružene podrške, broju OSI koji se obratio za pružanje podrške ali im ista nije pružena i o razlozima takve situacije. Podaci su prikupljeni **putem zahtjeva za slobodan pristup informacijama**, koji su poslani svim lokalnim samoupravama u Crnoj Gori, Zavodu za zapošljavanje Crne Gore, Investiciono-razvojnog fondu Crne Gore i Ministarstvu ekonomskog razvoja. Ukupno je poslato **27 zahtjeva** za slobodan pristup informacijama krajem jula 2022. godine. Zbog nepoštovanja zakonskog roka za rješavanje po zahtjevima, poslate su **žalbe zbog ćutanja uprave ka šest institucija. Jedino Opština Ulcinj nije postúpila** po Žalbi, te je ukupno odgovorilo 26 institucija od kontaktiranih 27.

U okviru **Istraživanja s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa** su prikupljeni i analizirani podaci o: (ne)postojanju spremnosti kod OSI za pokretanje sopstvenog biznisa, mogućnosti povećanja postojećeg nivoa spremnosti i podršci koja bi za takvu promjenu bila potrebna, podršci neophodnoj za unaprjeđenje postojećeg i uspostavljanje budućeg biznisa OSI, iskustvima OSI u pokretanju i vođenju sopstvenog biznisa i dr. Podaci su prikupljeni

putem individualnih intervjua sa 50 OSI sa različitim vrstama invaliditeta, koji su sprovedeni na osnovu Upitnika, u formi i na način prilagođen individualnim potrebama svakog učesnika/ce Istraživanja (u elektronskoj i štampanoj formi, usmenim putem lice u lice ili telefonskim razgovorom). Upitnik je izrađen u junu, a intervjui s OSI su se sprovedeli u septembru i oktobru 2022. godine.

3.2 Rezultati Istraživanja

3.2.1 Rezultati Istraživanja o podršci institucija za preduzetništvo OSI

Prikupljanje podataka o (ne)postojećoj podršci institucija za preduzetništvo OSI, putem zahtjeva za slobodan pristup informacijama, je započelo u julu i završilo se u novembru, a analiza dobijenih podataka je okončana u decembru **2022. godine**. Na 27 zahtjeva za slobodan pristup informacijama, dobili smo odgovore od 26 lokalnih samouprava i državnih institucija, među kojima je **Opština Nikšić** koja **nije pružila nijednu od traženih informacija**, jer je stanovišta da to podrazumjeva **sačinjavanje nove informacije**.²⁰ Ističemo da **jedino Opština Ulcinj nije odgovorila** na naš Zahtjev.

Da bismo stekli pravu sliku o podršci nadležnih institucija preduzetništvu OSI, kao i **koliko se pristup OSI** po ovom pitanju **razlikuje u odnosu na pristup opštoj populaciji i drugim marginalizovanim grupama**, zahtjevima za slobodan pristup informacijama smo tražili i **informacije o svim vidovima podrške za uspostavljanje i razvoj sopstvenog biznisa**. S tim u vezi, **19 institucija pruža podršku preduzetništvu**, i to: Ministarstvo ekonomskog razvoja, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Investiciono-razvojni fond Crne Gore i 16 lokalnih samouprava. **Opština Plužine**²¹ i **Opština Šavnik**²² **nisu navele** da li pružaju

20 Dopis Opštine Nikšić, broj: UP/Io-02-062-32/1 od 1. 8. 2022. godine;

21 Rješenje Opštine Plužine, broj: 018-037/22-05-UPI-09/2 od 16. 8. 2022. godine;

22 Rješenje Opštine Šavnik, broj: 03-01-037-UPI-5/1 od 3. 8. 2023. godine;

ikakvu podršku preduzetništvu, istakle su samo da ne pružaju podršku preduzetništvu OSI. Opština Cetinje ne navodi pruža li podršku preduzetništvu, ali ističe da pruža podršku zapošljavanju opšteg stanovništva, kao i OSI.²³ **Opština Gusinje²⁴, Opština Petnjica²⁵ i Opština Rožaje²⁶ ne pružaju nikakvu podršku preduzetništvu.**

Na pitanje kojim društvenim grupama se daje prednost u pružanju podrške za preduzetništvo, samo je **Opština Andrijevica** navela da **nema propisanu afirmativnu akciju ni za jednu društvenu grupu.**²⁷ Od preostalih **18 institucija**, koje pružaju podršku preduzetništvu, **sve propisuju afirmativnu akciju za žene**, dok njih **5 daju prednost mladima** u pružanju ove podrške. To u procentima iznosi 94.7% institucija koje imaju propisanu afirmativnu akciju za žene, a njih 26.3% ima propisanu afirmativnu akciju za podršku preduzetništvu mladih. Institucije koje propisuju afirmativnu akciju za mlade su: Ministarstvo

23 Rješenje Opštine Cetinje, broj: 04-037/22-UP-I-65 od 29.7.2022. godine;

24 Rješenje Opštine Gusinje, broj: 03-3610 od 9. 8. 2022. godine;

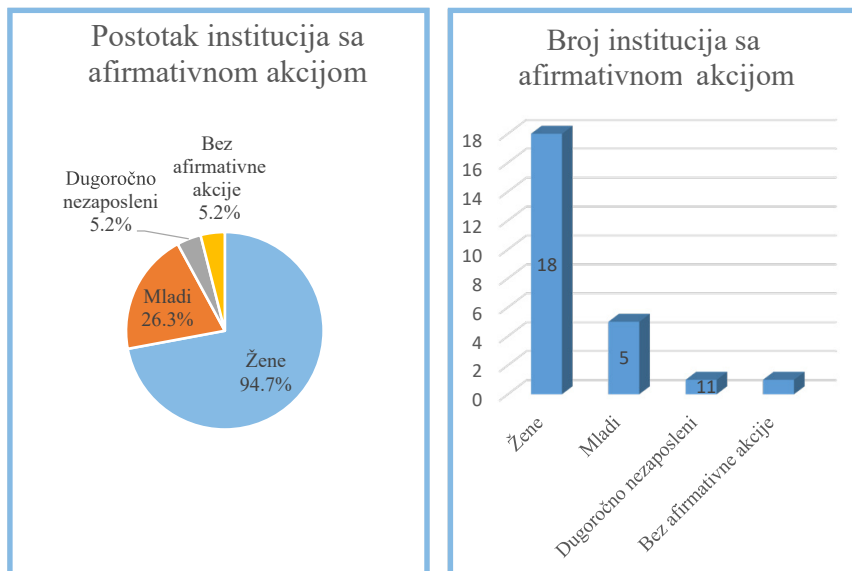
25 Rješenje Opštine Petnjica, broj: O/UPI-117/22-1362 od 8.8.2022. godine;

26 Rješenje Opštine Rožaje, broj: UPI01-037/22-107/1 od 8.8.2022. godine;

27 Odgovor na Zahtjev Opštine Andrijevica, broj: 019-111/2022-045/1 od 29.7.2022. godine;

ekonomskog razvoja²⁸, Zavod za zapošljavanje Crne Gore²⁹, Investiciono-razvojni fond Crne Gore³⁰, Opština Bar³¹ i Opština Žabljak³².

Ni jedna od 25 institucija, od kojih smo dobili informacije po našim zahtjevima, **ne pruža specifičnu podršku i/ili afirmativnu akciju OSI** za pokretanje ili unaprjeđenje njihovog biznisa. Takođe, ni jedna od ovih institucija nije pružila podršku preduzetništvu OSI, iako je bilo zainteresovanih. Naime, **Opština Herceg Novi nije pružila podršku za dvije OSI** koje su se u okviru projekta prijavile za dobijanje podrške za pokretanje biznisa, a **razlozi** nepružanja podrške su bili **izostanak ličnog**

28 Odgovor na Zahtjev Ministarstva ekonomskog razvoja, broj: 002-037/22-10319/3 od 12.10.2022. godine;

29 Informacija Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, broj: 05/22-106/35 od 1. 8. 2022. godine;

30 Obavještenje Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore, broj: 0504-17100-7160-2211 od 9.8.2022. godine;

31 Rješenje Opštine Bar, broj: UPI-12-037/22-972 od 29. 7. 2022. godine;

32 Rješenje Opštine Žabljak, broj: 01-037/22-UPI-55/1 od 28. 7. 2022. godine;

učesća na obuci i dostavljanja nepotpune dokumentacije³³. Takođe je **zbog nepotpune dokumentacije odbijena i žena s invaliditetom** koja se 2020. godine prijavila na Javni konkurs **Opštine Kotor** za podršku ženskom preduzetništvu³⁴.

Državne i lokalne institucije uglavnom pružaju podršku poslodavcima za zapošljavanje OSI, kao što je slučaj kod Opštine Bijelo Polje³⁵ i Opštine Bar³⁶, koje su pružile finansijsku podršku preduzećima i biznis planovima koji podrazumjevaju zapošljavanje OSI. Opština Cetinje³⁷ i Opština Mojkovac³⁸ su istakle da su u više navrata pružile finansijsku podršku projektima nevladinih organizacija u oblasti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI.

3.2.2 Rezultati Istraživanja s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa

Istraživanje s OSI o podršci koja bi im bila neophodna za razvoj i unaprjeđenje sopstvenog biznisa se sprovelo na osnovu Upitnika koji je sadržao pitanja o socio-demografskim podacima, trenutnom samozaposlenju ili eventualnom nekadašnjem samozaposlenju učesnika/ca. Na ovaj način su **učesnici/e** u Istraživanju **grupisani/e** na one koji/e su **trenutno samozaposleni/e**, one koji/e su nekada **bili/e samozaposleni/e** (ali više to nije slučaj) i na one koji/e **nikada** nisu bili/e **samozaposleni/e**. Svaka od ove tri grupe je odgovarala na pitanja specifična za njihovo iskustvo sa samozapošljavanjem (ili nepostojanjem istog).

33 Rješenje Opštine Herceg Novi, broj: 02-17-037/Upl-98/2022 od 18. 8. 2022. godine;

34 Rješenje Opštine Kotor, broj: UPI/1602-037/22-77 od 4. 8. 2022. godine;

35 Rješenje Opštine Bijelo Polje, broj: 15/037/22-7426 od 17. 8. 2022. godine;

36 Rješenje Opštine Bar, broj: UPI-12-037/22-972 od 29. 7. 2022. godine;

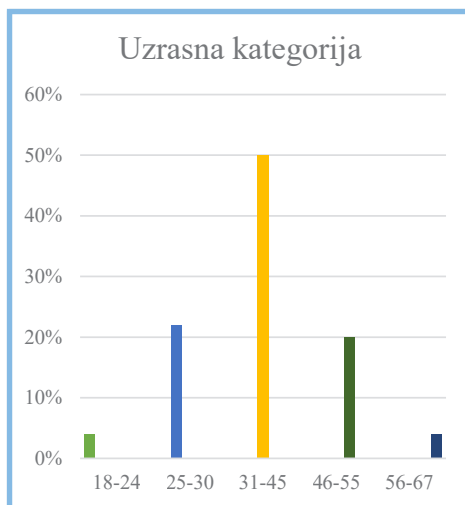
37 Rješenje Opštine Cetinje, broj: 04-037/22-UP-I-65 od 29. 7. 2022. godine;

38 Rješenje Opštine Mojkovac, broj: 07-037/22-1011 od 9. 8. 2022. godine;

3.2.2.1 Struktura uzorka

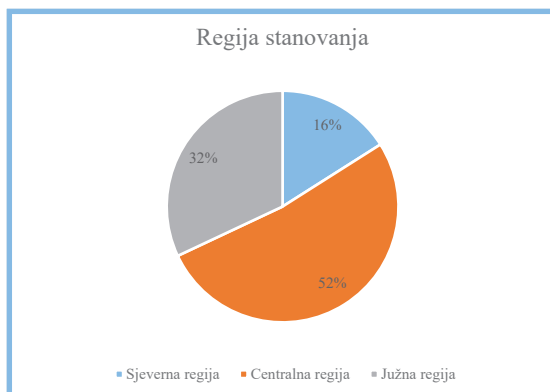
U Istraživanju je učestvovalo ukupno **50 OSI** iz Crne Gore sa **različitim vrstama invaliditeta** (senzornim, intelektualnim, fizičkim, mentalnim) uz poštovanje načela **ravnomjerne starosne, polne i geografske zastupljenosti**. Uzorak je sastavljen **po principu dostupnosti**.

Najveći broj učesnika/ca Istraživanja je na uzrastu između 25 i 55 godina (92%). Posmatrajući uže uzrasne kategorije, **tačno polovina** učesnika/ca u Istraživanju pripada kategoriji od **31 do 45 godina** (50%). Kategoriju od **25 do 30 godina** čini **22%** uzorka, dok **20%** učesnika/ca pripada kategoriji od **46 do 55 godina**. U Istraživanju je učestvovalo najmanje izrazito mladih učesnika/ca (**4%** uzrasta od **18 do 24 godine**) i starije populacije (**4%** na uzrastu između **56 i 67 godina**).

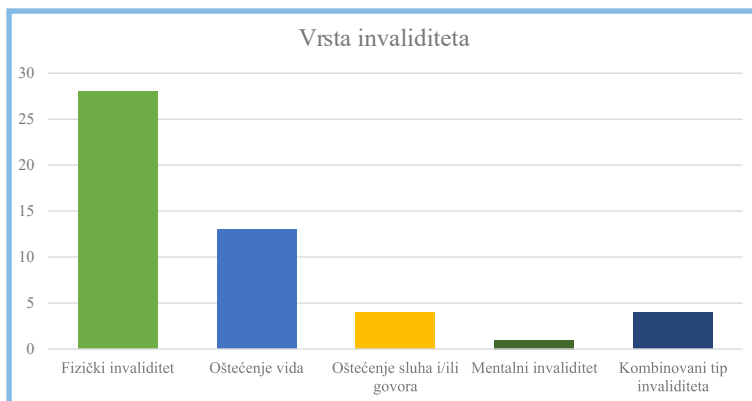

U Istraživanju je učestvovalo **28 žena s invaliditetom** (56%) i **22 OSI muškog pola** (44%). Najveći broj učesnika/ca Istraživanja je iz **centralne regije** (52%), dok je **32%** učesnika/ca iz **južne**, a **16%** iz **sjeverne** regije. Kada su u pitanju konkretni gradovi, najviše učesnika/ca je sa prebivalištem u Podgorici (38%), potom u Kotoru (16%) i Bijelom Polju (12%). Od ukupnog broja žena s invaliditetom, koje su učestvovale u Istraživanju, najviše njih živi u centralnoj regiji (14 učesnica), a ostatak u

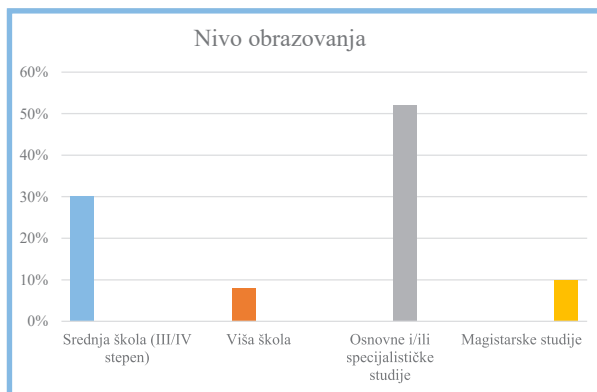
južnoj i sjevernoj regiji (po 7 učesnica). Najveći broj muškaraca s invaliditetom takođe živi u centralnoj regiji (12 učesnika), zatim u južnoj (9 učesnika), dok je samo jedan muškarac s invaliditetom iz sjeverne regije.

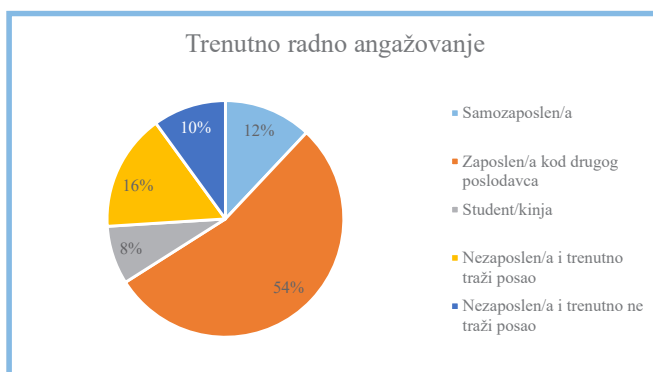
Kada je riječ o tipu invaliditeta, 28 od 50 učesnika/ca Istraživanja (odnosno **56%**) **ima fizički invaliditet**, 13 učesnika/ca ima **oštećenje vida (26%)**, 4 OSI (**8%**) imaju oštećenje **sluha i/ili govora**, dok je **samo jedna osoba sa mentalnim invaliditetom (2%)**. **Nijedan/a učesnik/ca** Istraživanja nije bio/la iz populacije **osoba s intelektualnim invaliditetom**. **Višestruki invaliditet** ima **8%** uzorka. Dvije učesnice imaju fizički invaliditet uz oštećenje vida, dok jedan učesnik i jedna učesnica imaju fizički i mentalni invaliditet.

Posmatrajući obrazovnu strukturu uzorka, njegov najveći procenat čine **visokoobrazovane OSI (70%)**, od čega je 52% završilo osnovne ili specijalističke studije, 10% magistarske studije i 8% višu školu. Završenu **srednju školu ima ostalih 30%** učesnika/ca Istraživanja. U Istraživanju nisu učestvovala OSI bez osnovne škole ili sa samo završenom osnovnom školom, kao ni OSI sa završenim doktorskim studijama.

Na pitanje o trenutnom radnom angažovanju, najveći broj učesnika/ca Istraživanja odgovorio je da su **zaposleni/e kod drugog poslodavca (54%)**. Ostali učesnici/e su nezaposleni/e ili samozaposleni/e, od čega je vrlo nizak procenat **trenutno samozaposlenih**, odnosno preduzetnika/ca koji u trenutku Istraživanja vode sopstveni biznis (**12%**). Nadalje, **26%** učesnika/ca je **nezaposleno**, od čega **10%** trenutno nije uključeno u tržište rada i **ne traži posao**. Dio mlađeg uzorka predstavljaju **studenti/kinje (8%)**.

Od 54% učesnika/ca Istraživanja koji/e su zaposleni/e kod drugog poslodavca, 34% je žena i 20% muškaraca s invaliditetom. Jednak broj učesnika/ca je u kategorijama studenti/kinje (po 4%) i nezaposleni/e (po 8%). **Sve nezaposlene OSI u Istraživanju, koje trenutno ne traže posao su žene s invaliditetom.**

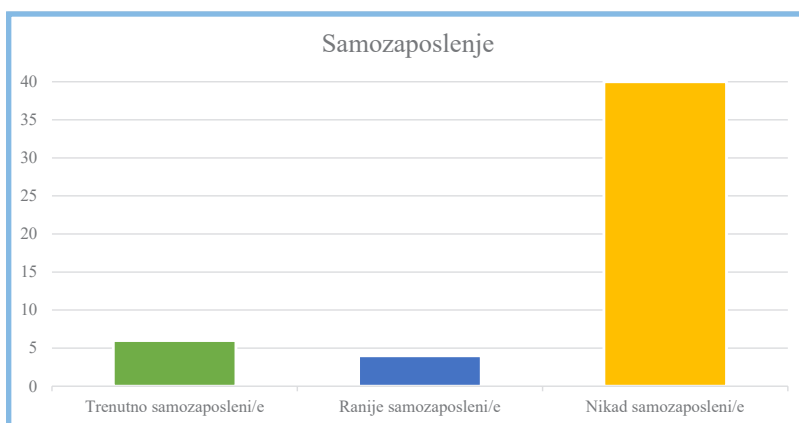
Učesnici/e koji/e su zaposleni/e kod drugog poslodavca (54% uzorka) su dominantno iz centralne regije (36%), potom iz južne (10%) i sjeverne regije (8%). Studenti/kinje su uglavnom iz centralne (6%) i sjeverne regije (2%). **Nezaposlenih učesnika/ca Istraživanja nema iz sjeverne regije, dok ih je 14% iz južne i 2% iz centralne regije. Učesnice Istraživanja koje su nezaposlene i trenutno ne traže posao žive najčešće u sjevernoj i južnoj regiji (po 4%).**

Od učesnika/ca zaposlenih kod drugog poslodavca, najviše ih ima visoko obrazovanje (40%, od čega 32% osnovne ili specijalističke studije i 8% magistarske studije), dok 14% ima završenu srednju školu. **Nezaposleni/e učesnici/e dominantno imaju završenu srednju školu** (4 učesnika/ce), dok 3 učesnika/ca ima završene osnovne ili specijalističke studije i 1 učesnik višu školu. Od učesnica koje ne traže posao, njih 3 ima srednju, a 2 završenu višu školu.

3.2.2.2 Trenutno samozaposlene OSI

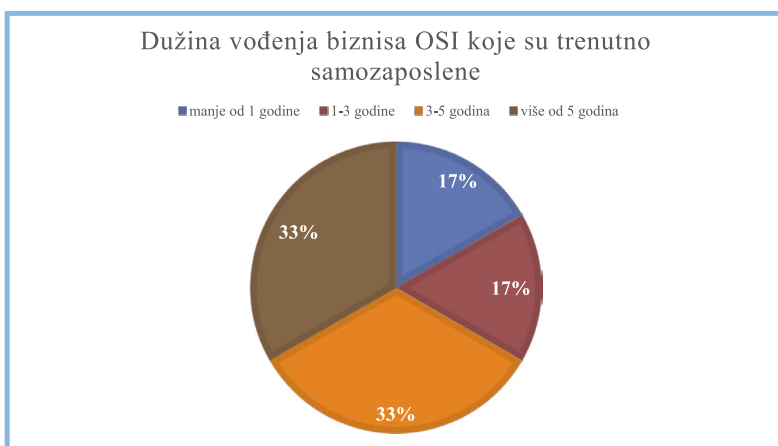
Od ukupnog broja učesnika/ca u Istraživanju, njih 44 nije trenutno samozaposleno, od čega njih **40 nikad nije ni bilo samozaposleno, dok su samo 4 OSI u prošlosti imale svoj biznis**. Od ukupnog broja učesnika/ca u Istraživanju, njih **6 (12%) je trenutno samozaposleno** i svi su muškog pola. **Ni jedna žena s invaliditetom**, koja je učestvovala u Istraživanju **trenutno nije samozaposlena**.

Poređenjem zaposlenja i regije, nailazimo da od 12% učesnika/ca koji su trenutno samozaposleni, 6% je iz centralne regije, 4% iz južne i samo 2% iz sjeverne. Svi učesnici u Istraživanju, koji su trenutno samozaposleni, imaju između 31 i 55 godina (10% uzorka je u kategoriji 31–45 i 2% u kategoriji 46–55 godina). U pogledu obrazovanja, od 6 učesnika Istraživanja koji su samozaposleni, njih 5 ima visoko obrazovanje (osnovne ili specijalističke studije), a samo je jedan učesnik sa srednjoškolskim obrazovanjem. Sumirajući zaključke za kategoriju samozaposlenih OSI u Istraživanju, možemo reći da su **svi trenutno samozaposleni OSI muškog pola, dominantno iz centralne regije, uzrasta od 31 do 55 godina i najčešće sa visokim stepenom obrazovanja**.

Biznisi koje ovi preduzetnici trenutno vode **su u najvećem broju slučajeva orijentisani ka OSI** i odnose se na pružanje usluga i obezbjeđivanje slobodnog kretanja kroz prilagođavanje vozila i objekata, zatim

turističke usluge i štampu pristupačnog materijala. Ostatak biznisa je vezan za trgovinu i uramljivanje slika, a jedan biznis je registrovan kao nevladino udruženje. Dužine vođenja biznisa variraju od manje od godinu dana do više od pet godina. Jedan preduzetnik svoj biznis vodi kraće od godinu dana, a drugi između 1 i 3 godine. **Najveći broj preduzetnika je samozaposlen duže od 3 godine**, od čega dva učesnika Istraživanja svoje biznise vode od 3 do 5 godina i dva duže od 5 godina. **Pet od šest biznisa je registrovano kao D.O.O.** dok je jedan zaveden kao nevladino udruženje.

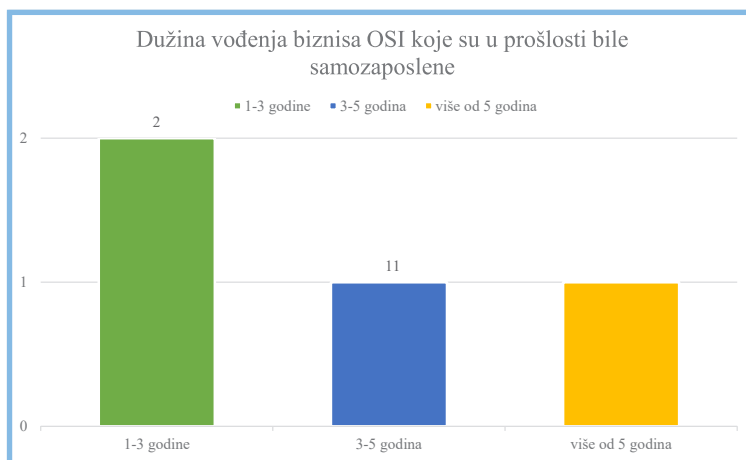
3.2.2.3 Žene s invaliditetom koje su u prošlosti vodile sopstveni biznis

Sve 4 OSI, koje su nekada vodile, a potom zatvorile svoj biznis, su žene s invaliditetom. Od pomenute 4 učesnice u Istraživanju koje su ranije bile samozaposlene, **sve su trenutno nezaposlene, s tim što dvije** od njih nisu uključene na tržište rada i **ne traže posao.** Sve učesnice koje su nekad bile samozaposlene su **iz južne regije**, od čega su 3 iz Kotora i 1 učesnica je iz Herceg Novog. Sve ranije samozaposlene učesnice

Istraživanja su iz uzrasnih kategorija od 31 do 67 godina (1 učesnica ima između 31 i 45 godina, druga između 46 i 55, dok ostale dvije pripadaju starosnoj kategoriji 56–67 godina). Kada se analizira njihov stepen obrazovanja, **3 bivše preduzetnice imaju visoko obrazovanje** (viša škola ili fakultet), dok jedna ima završenu srednju stručnu spremu. Dakle, **sve ranije samozaposlene OSI su žene s invaliditetom, iz južne regije, uzrasta od 31 do 67 godina i najčešće sa visokim stepenom obrazovanja.**

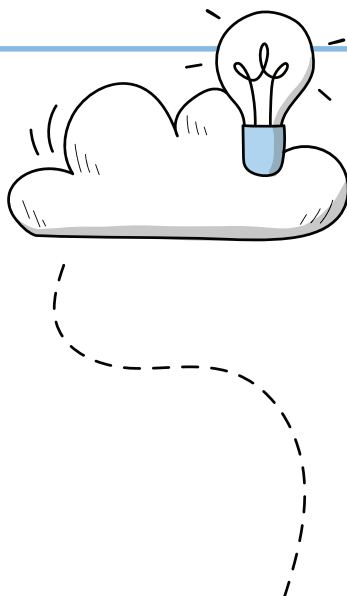
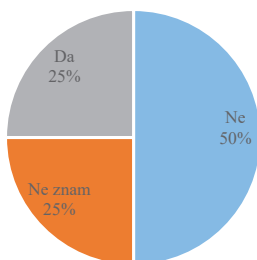
Od četiri bivše preduzetnice, tri su imale jedan biznis, dok je jedna imala više od tri biznisa. Ti **biznisi su bili najviše vezani za oblast trgovine i modnog dizajna**, dok je jedna učesnica bila brokerka. Kad se pogleda dužina vođenja biznisa, brojke nisu zanemarljive. **Svi biznisi su trajali duže od godinu dana**, od čega su 2 biznisa trajala 1–3 godine, jedan 3–5 i jedan više od 5 godina. Njihovi **biznisi su najčešće bili registrovani kao D.O.O.** dok je jedan biznis bio registrovan kao ortakluk.

Na odustajanje od biznisa kod ove četiri žene s invaliditetom su uticala 3 faktora: lični razlozi, povećani finansijski troškovi i zdravstveno stanje. Dvije učesnice navode kao ključne razloge za odustajanje od sopstvenog biznisa privatne razloge (zasnivanje braka, promjena mjesta stanovanja, ostvarenje u ulozi roditelja i dr.), jedna učesnica uvećane troškove i/ili manju zaradu od planirane, a jedna učesnica bolest, odnosno pogoršano zdravstveno stanje.

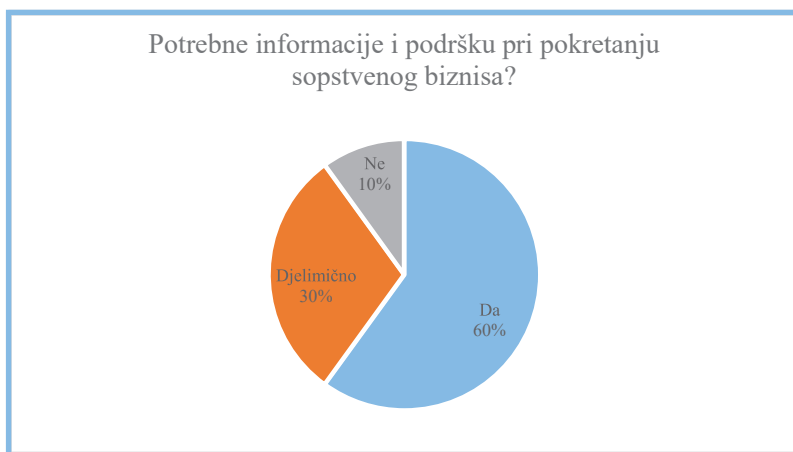
Od četiri bivše preduzetnice s invaliditetom, koje su učestvovalе u Istraživanju, **dvije (50%) se izjašnjavaju da ne bi odustale od sopstvenog biznisa da su imale potrebne informacije i podršku**. Ove dvije učesnice se nalaze na uzrasnoj kategoriji 31–55 godina. Jedna učesnica na ovo pitanje odgovara da nije sigurna, dok jedna učesnica odgovara da bi svakako odustala. Obje ove učesnice se nalaze u kategoriji od 56 do 67 godina.

Da li biste odustali/e od vođenja svog biznisa da ste imali/e neophodnu podršku od strane sistema?

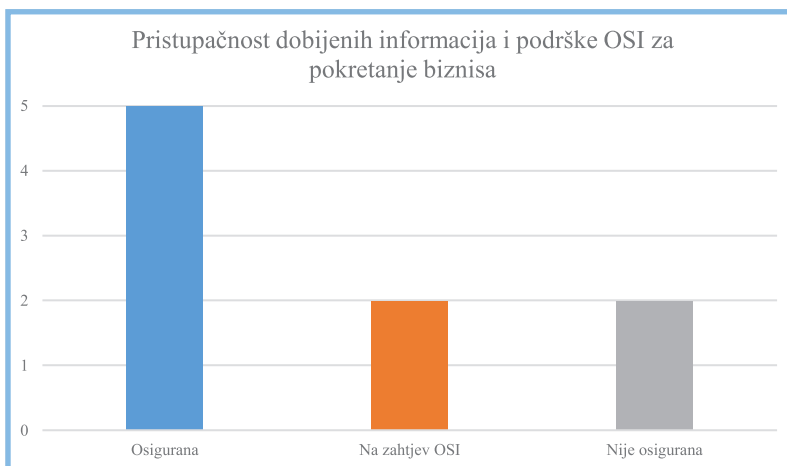
3.2.2.4 Dostupnost informacija i podrške OSI pri pokretanju, vođenju i razvoju sopstvenog biznisa

Na pitanje **da li su imali/e sve potrebne informacije i podršku kada su pokretali svoj biznis**, odgovaralo je šest učesnika Istraživanja koji su trenutno samozaposleni i četiri učesnice koje su nekad bile samozaposlene. **Od tih 10 učesnika/ca, 6 učesnika/ca (60%) je na ovo pitanje odgovorilo pozitivno, jedan negativno (10%), a 3 (30%) se izjasnilo da su dobili/e djelimične informacije i podršku.**

Imajući u vidu izvore informisanja i podrške pri pokretanju biznisa kod učesnika/ca koji su dobili sve ili djelimično potrebne informacije i podršku, **daleko najistaknutija vrsta pomoći bila je ona od strane prijatelja, porodice i drugih ličnih kontakata (5 učesnika/ca). Znatno niži procenti su evidentirani za dobijenu pomoć od strane institucija sistema (pojedinačno po 11%). Pružena podrška u pokretanju sopstvenog biznisa, koju su dobijali/e OSI s iskustvom samozapošljavanja, se najviše sastojala od informacija o tome koja dokumenta i gdje je potrebno dostaviti, kao i pripreme i dostavljanja potrebnih dokumenata, što se može svesti pod administrativnom pomoći. Značajna podrška je dobijena i kroz besplatnu obuku o pokretanju sopstvenog biznisa. Učesnicima/ama je bilo od pomoći i ohrabrenje i motivacija za pokretanjem sopstvenog biznisa.**

Od 9 učesnika/ca Istraživanja koji su u potpunosti ili djelimično dobili/e potrebne informacije i podršku, **5 učesnika/ca navodi/e da su im sve informacije i podrška za pokretanje sopstvenog biznisa bile pružene u pristupačnoj formi** (Brajevo pismo, znakovni jezik, lako razumljiv jezik) **i na prilagođen način** (sve na jednom mjestu, bez dugog čekanja, bez komplikovanih procedura), dok 2 učesnika/ce navodi/e da im je isto bilo pruženo samo kad bi sami/e zatražili/e, a **2 učesnika/ce navodi/e da im pristupačnost uopšte nije osigurana**. Na pitanje u kojoj formi i na koji način smatraju da bi im pomoć bila **najkorisnija**, učesnici/e **većinski** navode **elektronsku formu** (3 učesnika/ca), a nakon toga uslove kao što su **izostanak komplikovanih procedura i izostanak dugog čekanja** (po 2 učesnika/ca).

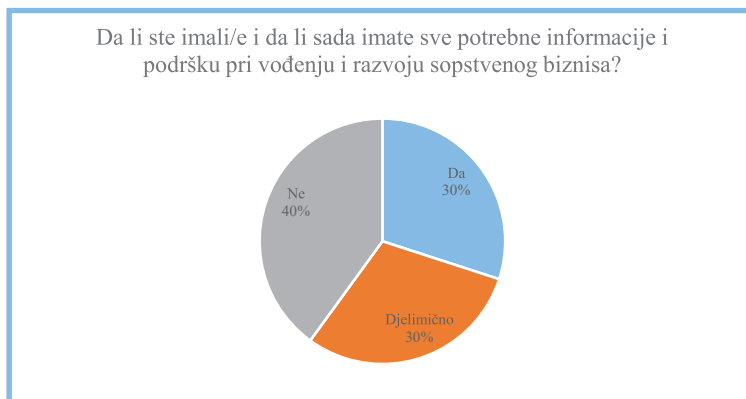

Razmatrajući faktore koji bi im najviše pomogli, **preduzetnici/e s invaliditetom kojima nije bila pružena adekvatna podrška i neophodne informacije prilikom pokretanja biznisa navode iste faktore** kao i većina učesnika/ca koji/e su dobili neophodne informacije i podršku, tj. **informacije o tome koja dokumenta i gdje je potrebno dostaviti, ali i finansijsku podršku za pokretanje sopstvenog biznisa**, najviše sa potrebom da vrate dati iznos bez kamate, ali i sa bespovratnim sredstvima. Kada su upitani od koga su sve tražili/e, a nisu dobili/e potrebne informacije i podršku kada su pokretali/e sopstveni biznis, **2 učesnika/ce** su navela/e da **nisu tražili/e podršku** ali i da je postojao problem kod

ostvarivanja prava kao OSI i da je **procedura bila previše komplikovana**, posebno za OSI sa fizičkim invaliditetom, dok **samo jedan učesnik tvrdi da je dobio sve informacije koje je i tražio**.

Nedostatak potrebne podrške uticao je na različite načine na učesnike/ce Istraživanja. Posljedice su bile brojne: **kašnjenje sa pokretanjem biznisa, uvećani troškovi i/ili umanjena zarada, sporo ostvarivanje prava i kašnjenje subvencija, razočarenje i eventualno odustanje od pokretanja sopstvenog biznisa**. Svaki/a od učesnika/ca je naveo/la po jednu od ovih posljedica.

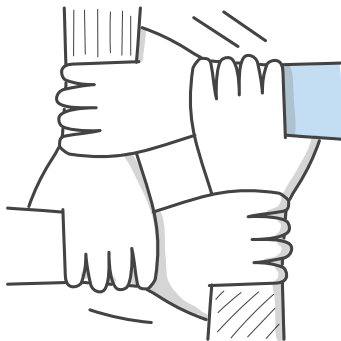
Na pitanje **da li su u prošlosti imali/e i da li sada imaju sve potrebne informacije i podršku za vođenje i razvoj sopstvenog biznisa**, takođe su odgovarali učesnici Istraživanja koji imaju sopstveni biznis i učesnice koje su nekad vodile sopstveni biznis. **Najveći broj učesnika/ca je na to pitanje odgovorio negativno** (4 učesnika/ce, tj. 40% uzorka), dok je po troje (30%) odgovorilo da su u potpunosti ili djelimično imali podršku u ovom dijelu procesa.

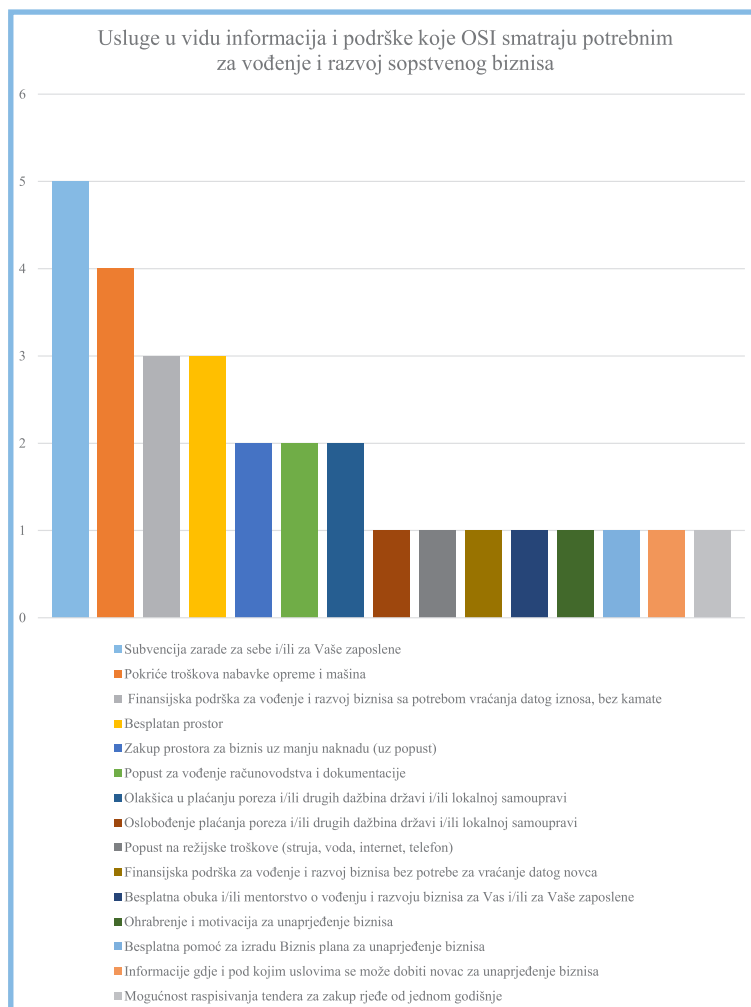

Navedenih šest učesnika/ca koji/e su odgovorili/e pozitivno ili djelimično, dalje obrazlažu da se **pružena podrška u vođenju i razvoju biznisa dominantno sastojala od subvencije zarade** (4 učesnika/ce). Međutim, već je u prethodnim odgovorima učesnika/ca bilo evidentno da su navedene **subvencije kasnile, što je ugrožavalo poslovanje**. **Prijatelji, rodbina i drugi lični kontakti se takođe navode kao ključni izvori informacija i podrške** i u daljem vođenju i razvijanju sopstvenog biznisa (4 učesnika/ce), **kao što je bio slučaj i u trenutku njegovog pokretanja**.

Kada su upitani/e da li su im pri vođenju i razvoju sopstvenog biznisa sve informacije i podrška bile pružene u pristupačnoj formi i na prilagođen način, stavovi su bili podijeljeni. Dvoje učesnika/ca navode da im je sve bilo dostupno i pristupačno u potpunosti, dvoje da jeste ali ne u onoj mjeri u kojoj bi to bilo poželjno i dvoje da im je isto pruženo samo kad bi to sami/e tražili/e. Oni/e koji/e nisu u potpunosti zadovoljni/e dobijenom podrškom i informacijama, odnosno 4 učesnika/ce, navode da bi **informacije najradije primali/e u elektronskoj formi, putem internet stranice, mobilne aplikacije i telefonskog poziva.**

Učesnici/e koji su odgovorili/e da su im potrebne informacije i podrška za vođenje i razvoj sopstvenog biznisa bile pružene djelimično ili nisu uopšte bile dostupne, navode da bi im **od najveće koristi** bili uslovi poput: **oslobodjenog prostora za biznis, pokrivenih troškova opreme i pružanja finansijske podrške za vođenje i razvoj sopstvenog biznisa** uz mogućnost vraćanja sredstava bez kamate. Takođe su navodili/e kao značajne mogućnosti i: **oslobodjen prostor za biznis uz manju naknadu, olakšice pri plaćanju poreza, oslobodjen popust pri korišćenju usluga računovodstva**, kao i pruženu finansijsku podršku bez potrebe da se sredstva vrate.

Kada su upitani/e od koga su sve **tražili/e**, a **nisu dobili/e potrebne informacije i podršku pri vođenju i unaprjeđenju sopstvenog biznisa**, 2 učesnika/ce navode **Zavod za zapošljavanje Crne Gore**, jedan učesnik navodi da su, **iz svih traženih izvora, informacije bile nepotpune**, dok samo jedan učesnik navodi da je ipak dobio sve potrebne informacije. Ostali/e nisu tražili/e informacije i podršku za vođenje i unaprjeđenje biznisa, već su do informacija dolazili/e samostalno.

Nedostatak potrebnih informacija i podrške prilikom vođenja i razvoja biznisa je za OSI u ovom Istraživanju u najvećoj mjeri značio **odustajanje od tog biznisa**, što kao ključno navode 3 žene s invaliditetom koje su to i učinile. Nakon toga, češće posljedice su bile **umanjena zarada i/ili uvećani troškovi u vođenju biznisa, teškoće u nalaženju i/ili zadržavanju zaposlenih**, kao i **razočarenje i želja za odustajanjem od biznisa**. Nedostatak informacija i podrške **nije imao uticaja** na vođenje i razvoj biznisa **kod samo jednog učesnika**.

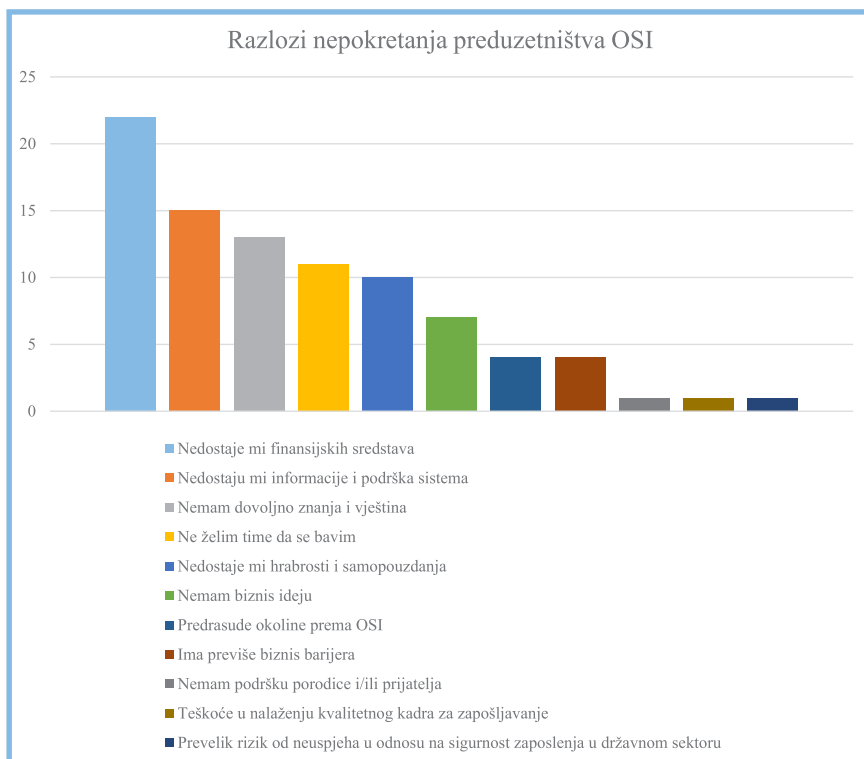
3.2.2.5 OSI bez iskustva u preduzetništvu

Od ukupno 40 učesnika/ca Istraživanja koji trenutno ne vode biznis, **OSI koje nikad nisu vodile sopstveni biznis su češće bile žene (60%)**, dok je procenat muškaraca s invaliditetom 40%. Kada se pogleda regija iz koje dolaze, **57% OSI** koje nikada nisu bile samozaposlene **je iz centralne regije**, 25% iz južne i 18% iz sjeverne. Takođe, **najviše njih ima između 31 i 45 godina** (njih 47%), zatim 25 i 30 (28%), dok je 20% iz kategorije od 46 do 55 godina. Najmanje ih je mladih od 18 do 24 godine (njih 5%). Učesnici/e koji/e nikad nisu bili/e samozaposleni/e su u **najvećem broju završili osnovne ili specijalističke studije (50%)**, potom srednju školu (32%), magistarske studije (13%), i višu školu (5%).

Podaci o neophodnim informacijama i podršci koji bi ove OSI podstakli za pokretanje sopstvenog biznisa su dosta slični podacima dobijenim od učesnika koji trenutno vode i od učesnica koje su ranije vodile sopstveni biznis. Kada su upitani koji su sve **razlozi zbog čega do sad nisu pokrenuli/e sopstveni biznis**, izdvojio se **nedostatak finansijskih sredstava**, koji su naveli/e 22 učesnika/ce. Za ovim razlogom su slijedili **nedostatak informacija i podrške sistema (15 učesnika/ca)**, i **nedovoljno znanje i vještine** za pokretanje sopstvenog biznisa (13 učesnika/ca). Bilo je i 11 učesnika/ca koji/e su rekli/e da ne žele da se bave preduzetništvom. Međutim, detaljnijom analizom njihovih odgovora, možemo vidjeti da **samo njih 5** od 11 odgovara da isključivo **ne žele time da se bave**, dok ostatak navodi i da im **nedostaje hrabrosti, znanja i vještina, finansijskih sredstava, biznis ideja** i da osjećaju uticaj **predrasuda**

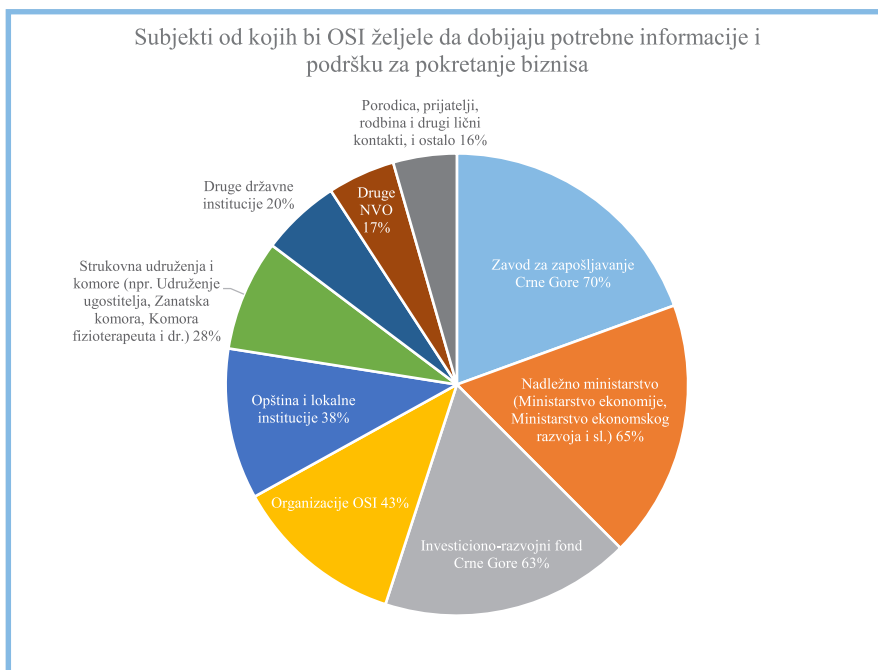
okoline prema OSI. Dakle, možemo pretpostaviti da veći dio njih (6 učesnika/ca) bi možda u nekom trenutku i htjeli/e pokrenuti biznis, ali ih drugi faktori u tome spriječavaju.

OSI koje nikad nisu bile samozaposlene navode **slične olakšice koje bi im pomogle u osnivanju biznisa** kao šest učesnika Istraživanja koji su trenutno samozaposleni i četiri učesnice koje su nekad bile samozaposlene. Najčešće davani odgovori su **besplatna pomoć za izradu biznis plana** (navodi 19 učesnika/ca), **finansijska podrška** za pokretanje sopstvenog biznisa bez potrebe za vraćanjem sredstava (navodi 17 učesnika/ca), **informacije o tome kako organizovati i voditi sopstveni biznis** (navodi 16 učesnika/ca) i **ohrabrenje i motivacija da pokrenu sopstveni biznis** (navodi 15 učesnika/ca). Učesnici/e još često biraju i **besplatnu**

obuku o pokretanju sopstvenog biznisa (njih 14), informacije o tome gdje i pod kojim uslovima mogu dobiti novac za pokretanje sopstvenog biznisa (njih 13) i informacije o tome koja dokumenta, gdje i kako je potrebno predati radi osnivanja biznisa (njih 12). Na ovom pitanju je bilo moguće izabrati do 5 odgovora, ali je vidno da **kombinacija nedostatka finansijske podrške, ohrabrenja i motivacije i pomoći u izradi biznis planova, OSI najviše otežava da se ostvare kao preduzetnici/e.**

Učesnici/e u Istraživanju koji nikad nisu vodili/e sopstveni biznis takođe navode **elektronsku formu kao preferiran model informisanja i/ili dolazak do informacija bez komplikovanih procedura** (kao i oni koji/e su vodili/e ili vode svoj biznis). Potrebne **informacije i podršku** bi voljeli/e dobiti **primarno od Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, nadležnog ministarstva (Ministarstvo ekonomskog razvoja) i Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore.**

3.2.2.6 Zaključci i preporuke OSI

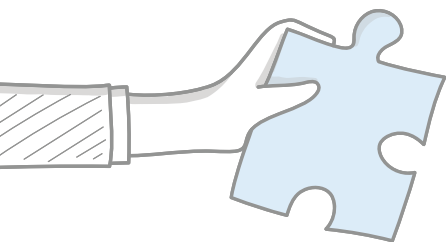
U dijelu Upitnika koji je učesnicima/ama u Istraživanju omogućio da se slobodno izraze i iznesu svoja razmišljanja o **ključnim barijerama koje otežavaju OSI u Crnoj Gori da se ostvare kao preduzetnici/e**, većina ih navodi **nedostatak motivacije, hrabrosti i informisanosti**, kao i **izostanak multidisciplinarnе podrške** relevantnih institucija i organizacija. **Preporuke** za poboljšanje samozapošljavanja OSI u Crnoj Gori se stoga sastoje od prvenstveno **osnaživanja, motivisanja i povećanja stepena samopouzdanja OSI** za upuštanje u ovaj proces, zatim **informisanja o svim fazama procesa**, kao i **osiguravanje neophodnih servisa podrške** za nesmetano vođenje sopstvenog biznisa.

Veliki broj učesnika/ca Istraživanja smatra da je **mentorstvo** prilikom ovog poduhvata **jako bitno**, a njega najčešće definišu kao pomoć u analizi tržišta, kreiranju dobrih i održivih ideja i pisanju biznis plana, kao i savjetovanje i usmjeravanje u daljem procesu. Prema riječima OSI, neophodno je i da **sve informacije** od mentora i institucija sistema i drugih relevantnih organizacija, kao i potencijalni **treninzi i obuke** iz ove oblasti, **budu pruženi i organizovani u pristupačnoj formi**, kao i da se **uklone arhitektonske barijere** u objektima institucija u kojima se predaje dokumentacija. Jedan/na učesnik/ca takođe navodi da je jako važno da osoba koja se nađe u ulozi mentora/ke, osim kompetencija za rad u oblasti preduzetništva, posjeduje i znanje o adekvatnim modelima pristupa OSI.

U jednom odgovoru je data preporuka da **finansijska podrška ne bi trebalo da ima limitirane** najniže i najviše **iznose**, već da isti treba da se dodjeljuju u skladu sa konkurentnošću ideje. Takođe, ispitane OSI smatraju da je neophodno **osigurati asistenciju u radu i redovno isplaćivanje subvencija**, za koje navode da često kasne, što po riječima jedne OSI ugrožava likvidnost njihovih firmi. Ispitanik/ca navodi „*Mnoge su se ugasile ili uvalile u problem sa redovnim isplatom plata*“. Dvoje učesnika/ca takođe predlažu **donošenje Zakona o socijalnom preduzetništvu** kao dobar korak za povećanje mogućnosti za samozapošljavanje na nacionalnom nivou.

Jedan/na učesnik/ca smatra da bi značajno bilo osigurati **prostor za „storytelling“** određenog pojedinca/ke koji je uspješno prošao/la ovaj proces i ostvario/la se u ulozi preduzetnika/ce. Dvoje OSI vide problem i u i dalje ukorijenjenim predrasudama okoline prema OSI i daju preporuke za povećanje stepena svijesti i informisanosti javnosti o teškoćama OSI u oblasti rada i zapošljavanja, čime bi se radilo na **osiguranju podrške šire društvene zajednice, putem suzbijanja postojećih predrasuda**. Jedna OSI u Istraživanju naglašava da je potrebno posvetiti **dodatnu pažnju osobama sa mentalnim invaliditetom**, za koje navodi da „*Niko od poslodavaca ne želi u svojoj blizini*“.

Sumirajući preporuke OSI koje su učestvovala u ovom Istraživanju, primjetan je izostanak podrške na brojnim aspektima u kontekstu njihovog samozapošljavanja. Neophodno je uspostaviti prvenstveno servise za njihovo **osnaživanje i motivisanje**, kao i **edukativni program**, uz dostupnost **obučenih i kvalifikovanih mentora/ki** koji će ih pratiti u ovom procesu. Zatim je potrebno da relevantne institucije i organizacije implementiraju razne vidove **finansijskih olakšica**, kao i da se osigura prostor za **javno zagovaranje** na temu preduzetništva OSI, čime bi se podigla svijest šire javnosti i radilo na **smanjenju predrasuda** koje su, prema iskustvima ispitanih OSI, i dalje veoma rasprostranjene u Crnoj Gori.

4 ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu izloženog mogu se izvesti sljedeći zaključci i preporuke:

- Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom detaljno razraditi podršku samozapošljavanju OSI, u skladu sa članom 3 tačkom b, c, e i f i članom 27 stav 1 tačkom f Konvencije UN-a o pravima OSI;
- Donijeti Zakon o socijalnom preduzetništvu i njime obuhvatiti programe podrške preduzetništvu OSI;
- Osigurati redovnu isplatu subvencija po osnovu Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, bez kašnjenja, OSI koje vode svoj biznis;
- Obezbjediti veću dostupnost i primjenu instituta razumnih adaptacija u obezbjeđivanju asistencije u radu i drugih servisa podrške neophodnih za uspostavljanje i razvoj biznisa OSI;
- Edukovati sudije/teljke, tužioce/teljke, zaposlene u Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore i inspekcijским organima o diskriminaciji po osnovu invaliditeta u pristupu samozapošljavanju;
- Organizovati edukacije za predstavnike/ce nadležnog ministarstva, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Zajednice opština i lokalnih samouprava o načinima prilagođavanja opštih programa podrške preduzetništvu i razvoju specifičnih programa podrške preduzetništvu OSI, uz aktivno učešće predstavnika/ca organizacija OSI u izboru predavača/ica i sadržaja obuka;
- Uspostaviti radnu grupu od strane nadležnog ministarstva za razvoj specifičnih programa podrške preduzetništvu OSI i obezbjeđivanje dostupnosti i pristupačnosti opštih programa podrške

ovoj grupi, koju bi činili predstavnici/e: Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Zajednice opština, lokalnih samouprava i organizacija OSI;

- Uspostaviti zajedničku grant šemu za podršku preduzetništvu OSI, bez limitiranih iznosa finansijske podrške, od strane Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore;
- Izraditi Model Odluke o podršci preduzetništvu OSI od strane Zajednice opština i usvojiti ga od strane svih lokalnih samouprava koje pružaju podršku preduzetništvu;
- Osigurati kontinuirano osnaživanje, motivisanje i povećanje stepena samopouzdanja OSI za upuštanje u pokretanje i vođenje sopstvenog biznisa, između ostalog osiguranje prostora za „storytelling” i uzajamnu podršku preduzetnika/ca s invaliditetom i OSI zainteresovanih da se ostvare u ovoj ulozi;
- Omogućiti besplatnu i pristupačnu edukaciju i mentorstvo OSI u dijelu analize tržišta, kreiranju dobrih i održivih ideja, pisanja biznis plana, savjetovanja u vođenju i unaprjeđenju biznisa, od strane mentora/ki edukovanih o pristupu invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima i pristupačnosti fizičkog okruženja, informacija i komunikacija OSI;
- Sprovoditi kampanje podizanja svijesti javnosti o potencijalima OSI i preprekama u njihovom pristupu samozapošljavanju.

5 LITERATURA I REFERENCE

- Branko A. Lubarda, Socijalna prava i dostojanstvo na radu; Pravni život, Beograd, 2013, str. 414-415;
- Dopis Glavnog grada Podgorica, broj: D 27-037/22-1220 od 28. 7. 2022. godine;
- Dopis Opštine Nikšić, broj: UP/Io-02-062-32/1 od 1. 8. 2022. godine;
- Dopis Opštine Pljevlja, broj: UPI-01-037/22-434/4 od 9. 8. 2022. godine;
- Informacija Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, broj: 05/22-106/35 od 1. 8. 2022. godine;
- Izvještaj o radu Zavoda za zapošljavanje Crne Gore za 2022. godinu;
- Obavještenje Investiciono-razvojnog fonda Crne Gore, broj: 0504-17100-7160-2211 od 9. 8. 2022. godine;
- Odgovor na Zahtjev Ministarstva ekonomskog razvoja, broj: 002-037/22-10319/3 od 12. 10. 2022. godine;
- Odgovor na Zahtjev Opštine Andrijevica, broj: 019-111/2022-045/1 od 29. 7. 2022. godine;
- Opšti komentar na član 9 Komiteta UN-a za prava OSI;
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori za 2011. godinu Zavoda za statistiku Crne Gore;
- Rješenje Opštine Šavnik, broj: 03-01-037-UPI-5/1 od 3. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Bar, broj: UPI-12-037/22-972 od 29. 7. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Berane, broj: 06-400/22-474 od 10. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Bijelo Polje, broj: 15/037/22-7426 od 17. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Budva, broj: UPI-13-037/22-500/2 od 17. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Cetinje, broj: 04-037/22-UP-I-65 od 29. 7. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Danilovgrad, broj: 01-037/22-UP-11/2 od 27. 7. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Gusinje, broj: 03-3610 od 9. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Herceg Novi, broj: 02-17-037/Upl-98/2022 od 18. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Kolašin, broj: 04-402/up-2 od 10. 8. 2022. godine;

- Rješenje Opštine Kotor, broj: UP/I 1602-037/22-77 od 4. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Mojkovac, broj: 07-037/22-1011 od 9. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Petnjica, broj: O/UPI-117/22-1362 od 8. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Plav, broj: 0321-510 od 14. 11. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Plužine, broj: 018-037/22-05-UPI-09/2 od 16. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Rožaje, broj: UPI01-037/22-107/1 od 8. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Tivat, broj: 10-037/22-upl-85/1 od 29. 7. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Tuzi, broj: 04-032/22-8041 od 2. 8. 2022. godine;
- Rješenje Opštine Žabljak, broj: 01-037/22-UPI-55/1 od 28. 7. 2022. godine;
- Ustav Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, br. 01/07 od 25.10.2007, 38/13 od 02.08.2013);
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom sa opcionim protokolom (“Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori”, br. 02/09 od 27.07.2009);
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 049/08 od 15.08.2008, 073/10 od 10.12.2010, 039/11 od 04.08.2011, 055/16 od 17.08.2016);
- Zakon o zabrani diskriminacije (“Službeni list Crne Gore”, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 018/14 od 11.04.2014, 042/17 od 30.06.2017);
- Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Službeni list Crne Gore”, br. 35/15 od 07.07.2015, 44/15 od 07.08.2015).